

Mikko Hoikka

Lakimies
1/2024
s. 150–153

Moraaliset oikeudet ovat moraalittomia

1. Mitä tekemistä moraalilla on tekijänoikeuslain (404/1961) kanssa?

Tekijän moraaliset oikeudet nousivat marraskuussa 2023 julkisuuteen näkyvämmin kuin vuosiin, ellei vuosikymmeniin. Syynä oli tekijänoikeusneuvoston lausunto, joka käsitteli toisista teoksista lainatun tekstin käyttöä tietokirjassa.¹ Lausunnossa todettiin, että lainattu teksti ei ollut lainkaan erotettavissa kirjoittajan omasta tekstistä eikä siteerauksista ilmennyt alkuperäistekstien tekijöitä millään tavalla.

Koska neuvosto mainitsi menettelyn loukanneen nimenomaisesti myös tekijöiden moraalisia oikeuksia, lausuntoa seurasi vilkas keskustelu tietokirjoittamisen moraalista. Kirjoittajan arvosteltiin esimerkiksi kyseenalaistaneen koko alan etiikan väittämällä, että oli toiminut kuten alalla on yleisesti tapana toimia. Oliko tieteen popularisoinnin nimissä oikein riistää alkuperäisiltä kirjoittajilta kunnia ja tunnustus heidän tekemästään tutkimustyöstä? Alalla oli kuulemma vakavan moraalisen pohdinnan paikka.

Puhuminen moraalista ohjasi keskustelijoita myös ajattelemaan, että virheen seuraamuksena tulisi olla jotakin muuta kuin rahallinen korvaus. Odotettiin käsiä ylös virheen merkiksi, suoraa anteeksipyyntöä ja kenties myös jonkinlaisia häpeärangaistuksia. Rahallisista hyvityksistä ei sen sijaan juuri puhuttu.

Menikö keskustelu hakoteille? Väitän, että meni. Väitän myös, että väärinkäsitys on oikeustieteenkin näkökulmasta kiinnostava. Seuraavassa pyrin lyhyesti perustelemaan otsikon sanaleikkimuotoisen väitteen eli todistamaan tekijänoikeuslain moraaliset oikeudet merkityssisällöltään moraalittomiksi.

Väärinkäsityksen jäljille pääsee, jos osaa hiukan ranskaa ja tuntee alkeita tekijänoikeuden historiasta. Suomeen ja suomen kieleen moraalisten oikeuksien käsite on periytynyt ranskan kielestä ruotsin ja todennäköisesti osin myös saksan kielen välityksellä.² Paitsi että Ranska on kansainvälisen tekijänoikeusjärjestelmän alkuperämaa, järjestelmä on niin iäkäs, että myös sen alkuperäinen

* Mikko Hoikka, OTT, toimialajohtaja, Medialiitto.

1. Tekijänoikeusneuvoston lausunto 2023:8.

2. T. M. Kivimäki toteaa sen enempää problematisoimatta näin: ”Nämä ja niihin verrattavat oikeudet, jotka koskevat tekijän kunniaa ja mainetta (tekijänkunnia) ja antavat tekijänoikeudelle erityisesti sen persoonallisen värin, käyvät ns. moraalisten oikeuksien (droits moraux) nimellä.” Tekijänoikeus. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1948, s. 26.

kansainvälinen kieli on ranska. Vaikka brittiläinen kirjapainoprivilegio copyright on tekijänoikeutta vanhempi, myös anglosaksisessa maailmassa on kauan sitten siirrytty ranskalaisperäiseen tekijänoikeusjärjestelmään, johon myös englannin kielen sana ”copyright” nykyisin viittaa.

2. Adjektiivin kaksi merkitystä: moraalinen ja henkinen

Tekijänoikeudet jaetaan vakiintuneesti kahteen kategoriaan, taloudellisiin oikeuksiin (droits patrimoniaux) ja moraalisiin oikeuksiin (droits moraux). Toisin kuin suomen kielessä adjektiivilla ”moral” on ranskassa kaksi toisistaan eroavaa merkitystä. Ensimmäinen on jotakuinkin sama kuin suomen ”moraalinen” eli viittaa moraaliin, etiikkaan, hyviin tapoihin, oikeaan ja väärään. Toinen on puolestaan suomeksi ”henkinen” tai ”aineeton”, ”aatteellinen”, ”kuvitteellinen”, fyysisen vastakohta.³ Suomen kielen sanalle ”moraalinen” sanakirjat eivät tunne jälkimmäistä merkitystä.

Esimerkiksi humanististen tieteiden nimitykset ”sciences humaines” ja ”sciences morales” ovat keskenään synonyymejä, mutta ehkä vielä paremmin asiaa havainnollistavat siviilioikeuden peruskäsitteet luonnollinen henkilö ja oikeushenkilö. Luonnollinen henkilö on ranskaksi ”personne physique” ja oikeushenkilö ”personne morale”. Jälkimmäisellä ei tietenkään ole tarkoitus väittää, että organisaatiot, kuten yritykset, yhdistykset tai säätiöt, olisivat jollakin tavalla luonnollisia henkilöitä moraalisempia – vastakohta pitääne paikkansa – vaan etteivät ne pelkkinä sopimuksiin perustuvina rakenteina ole vastaavalla tavalla fyysisesti olemassa kuin ihmiset. Organisaatioiden henkilöllisyys on aatteellista, eli ne ovat kuvitteellisia henkilöitä. Tämä erottelu on hyvin samankaltainen kuin tekijänoikeuksien jako suoraan varallisuusarvoisiin eli taloudellisiin oikeuksiin (droits patrimoniaux) ja merkitykseltään enemmänkin aatteellisiin (droits moraux).

Paradoksaalista nimityksissä on, että aineettomat oikeudet, immateriaali-oikeudet eli henkinen omaisuus, propriété intellectuelle, ovat myös yläkäsité oikeuksille, joihin tekijänoikeudet kokonaisuutena kuuluvat. Käännösvirheen vuoksi moraaliseksi kutsutut oikeudet ovat siis aineettomia oikeuksia, jotka kuuluvat tekijänoikeuksiin, jotka puolestaan ovat osa aineettomia oikeuksia. Ranskan kielessä tämä erottelu tehdään käyttämällä ylä- ja alakategorioissa kahta eri adjektiivia, ”intellectuel” ja ”moral”, mutta näiden välinen merkitysero jää lopulta joko vähäiseksi tai sellaista ei ole lainkaan. Myös ”intellectuel” tarkoittaa henkistä

3. Esim. Le Petit Robert 2023: moral, ale, aux; I:1–4 ja I:5, ks. myös intellectuel, elle: 1.

tai ajatuksellista, ideoina eikä aineena olemassa olevaa, ja ”moral” mainitaan sanakirjoissakin usein yhtenä sen synonyyminä.

Koska käännösvirheen korjaaminen ei siis sekään tekisi terminologiasta aivan johdonmukaista ja koska termi ”moraaliset oikeudet” on Suomessakin vahvasti vakiintunut, en tietenkään ehdota sen muuttamista. Riittää, että ainakin oikeustieteilijät huomaavat, ettei sillä ole mitään tekemistä moraalin kanssa.

Tekijänoikeuslain ja etiikan välinen käsitesolmu ei toisaalta koske vain ja ainoastaan moraalisten oikeuksien käsitettä itseään. Laissa mainitaan nimittäin myös hyvä tapa: sekä isyysoikeuden yhteydessä 3 ja 11 §:ssä että sitaattioikeuden ehtona 22 §:ssä. Isyysoikeus on nimenomaan yksi tekijän moraalisisista oikeuksista, ja sitaattioikeus koskee tekijänoikeuden rajoituksena paitsi tekijän taloudellisia myös moraalisia oikeuksia.

3. Hyvä tapa ja tekijänoikeuslain hyvä tapa

Pitäisikö tekijänoikeuslain viittaukset hyvään tapaan ymmärtää eräänlaisena lainsäädäntöaukkona, jossa laki itsessään ei sano asiasta mitään ja jossa toimintaa ohjaa ehkä enemmänkin moraalinen arviointi?

Tekijänoikeuslain 3 ja 11 §:n tapauksissa hyvän tavan käsitteen alkuperä vaikuttaisi olevan kotimainen. Isyysoikeuden yhteydessä hyvään tapaan ei viitata sen enempää tekijänoikeuden historiallisissa lähteissä, Bernin yleissopimuksessa (3/1963), EU-oikeudessa kuin Ranskan tällä hetkellä voimassa olevassa immateriaalioikeuslaissakaan (92-597/1.7.1992).

Hyvä tapa tarkoittanee näissä yhteyksissä samaa kuin alan tapa. Käytäntö, jonka mukaisesti tekijän nimi on tarkoituksenmukaista ilmoittaa, vaihtelee julkaisuformaatin ja kontekstin mukaan ja voi myös muuttua yhdessä formaattien teknisen kehityksen kanssa. Viittaus hyvään tapaan laissa kieltää tekijän vahingoksi tapahtuvan poikkeamisen alalla muodostuneesta käytännöstä. Jos 3 ja 11 §:n ilmauksen ”kuin hyvä tapa vaatii” haluaisi kääntää ranskaksi, osuvin olisi varmaankin ”selon la coutume”. Ja kutyymikin on tietysti eri asia kuin moraal.

Poikkeamista alan tavasta ei voi yksittäistapauksessa oikeuttaa moraalisisilla argumenteilla. Myös alan tavan muuttaminen on hidasta, ja niin kuuluukin olla. Jos laissa viitataan kutyymiin, se tekee kutyymistä oikeudellisesti sitovaa, jolloin yksilön eettiselle pohdinnalle ei käytännössä jää tilaa yhtään enempää kuin lain soveltamisessakaan.

Sitaattioikeuden eli tekijänoikeuslain 22 §:n tapauksessa jäljet sen sijaan johdavat taas historiaan ja Ranskaan. Ja jälleen kerran ilmauksen alkuperä näyttää osoittavan johonkin muualle kuin moraalisiin.

Jotta sitaattioikeus olisi voimassa, lainaamisen on tapahduttava hyvän tavan mukaisesti. Vaatimus periytyy vuosisatojen takaa, ja ranskan kielessä käytetty ilmaus on ”conforme aux bons usages”. Ajatus tekee ainakin jonkintasoisen eron pelkkään kutyymiin, mutta toisaalta se ei myöskään suoraan viittaa tapoihin niiden moraalisisessa merkityksessä, mitä olisi esimerkiksi ”conforme aux bonnes mœurs”. Kuten sitaattioikeutta koskeva oikeuskäytäntökin osoittaa, kyse on vahvasti määrällisestä arvioinnista, eli sitaattioikeuden ulkopuolelle jää käyttö, joka olisi tarpeetonta tai ylimääräistä (vertaa abus, excès). Sitaattioikeuden raja ei löydy arvioimalla kvalitatiivisesti, millainen lainaaminen on oikein tai väärin alkuperäistekijää kohtaan, vaan ennemminkin mittaamalla kvantitatiivisesti, kuinka laaja ote on tarpeen lainata uuden teoksen tavoitteen saavuttamiseksi.

Moraalisten oikeuksien luovuttamattomuus merkitsee, ettei tekijä voi pätevästi luopua niistä etukäteen rahaa vastaan. Jo tapahtunut oikeudenloukkaus sen sijaan voidaan kompensoida rahalla, joko tekijänoikeuslain mukaisena hyvityksenä tai vahingonkorvauksena.⁴ Tekijän moraaliset oikeudet muistuttavat tässä suhteessa läheisesti henkilön oikeutta kunniaan ja yksityiselämään: kunniaansa ei voi myydä, mutta kunnianloukkaus korvataan rahalla. Myöskään kunnian ja yksityiselämän suojassa ei ole kyse moraalista.

Lopuksi lienee paikallaan todeta sekin, että moraalisten oikeuksien rikkominen on yhtä lailla laitonta kuin taloudellistenkin oikeuksien rikkominen. Tekijänoikeuslaki on laki, eikä sen soveltaminen muutu moraalisten oikeuksienkaan tulkinnassa etiikaksi. Ja kuten edellä on pyritty osoittamaan, moraalisiin sanalla ”moraalinen” ei alun perin ole ollut edes tarkoitus viitata.

4. Katariina Sorvari avaa tekijänoikeuslain 57 §:n tulkintavaihtoehtoja käyttämisen käsitteen soveltamisesta moraalisiin oikeuksiin ja hyvityksen ja korvauksen välisestä suhteesta teoksessa Tekijänoikeuden loukkaus. WSOYpro 2007, s. 34–37.